

Uwe Rada

Su praeitimi į ateitį Klaipėda ir Kuršių Nerija

Tai turėjo būti meilė iš pirmo žvilgsnio. Buvo 1929-ji, kai Thomas Mannas vasaros atostogas praleido Raušene, „gana trivialiame Baltijos jūros kurorte, kokių yra daug“, kaip nusivylęs pasižymėjo. Tad pažįstami pasiūlė važiuoti į Kuršių Neriją.

96 km ilgio ir neretai vos kelių šimtų metrų pločio smėlio juosta tarp Baltijos jūros ir Kuršių marių turėjo iškart pakerėti poetą. „Ten esama įstabiai pietietišku bruožu. (...) Balta pakrantė dailiai išsiritusi, galėtum pamanyti esąs Šiaurės Afrikoje..“

Poeto susitikimas su Nerijos kraštovaizdžiu turėjo pasekmių. Mannų šeima neilgai svarsčiusi nusprendė ant kalvos prie Nidos statydintis vasarnamį. Tačiau ir Vokietiją pasiekė Kuršių Nerijos „gaivalo įspūdis, kokį šiaip sužadina tik aukštikalnės arba dykuma“. Savo poetiniais Nerijos aprašymais, 1931 m. gruodžio 1 d. perskaičytais Miuncheno *Rotary* klube, Thomas Mannas sukūrė tokį pagavų vokišką dvasinį kraštovaizdį, tarsi nė ženklo nebūtų tos XX a. katastrofos, tuo metu jau besibeldusios į duris. Kas čia poezija, o kas – tiesa?

Jau anksti keltu persikėlėme iš Klaipėdos į Smiltynę. Klaipėda – vienintelis Lietuvos uostamiestis, o Smiltynė – pirmoji gyvenvietė Neringoje, vos už poros minučių laivu. Tačiau kontrastas – didžiulis. Vienoje siauro Nemuno dūburio pusėje – kranai, tankeriai, uosto triukšmas, o kitoje – kelionė laike į kraštovaizdžio praeitį, beveik nepaliekančią vietos naujai dabarčiai. Tad autobusu važiuojame pietų kryptimi, senuoju Memelio – taip kadaise vadinosi Klaipėda – pašto keliu į Karaliaučių, kuris dabar vadinasi Kaliningradas. Ir staiga suprantame: tai tikrai negalėjo būti kas nors kita, nei meilė iš pirmo žvilgsnio. Priešais mus – miškas ir kopos, dešinėje Baltijos jūra, kairėje marios, virš mūsų įžūliai žydras dangus. Niekaip neatsispirsi šiai pirmai meilei, kaip kad čia gyvenantys žmonės negali pasipriešinti gamtai. Ir istorijai.

Apie gamtą reikėtų pasakyti tiek: dar po paskutiniojo ledynmečio prie kranto buvo nemažai salų. Tačiau bėgant šimtmečiams dėl vakarų vėjų tarp salų kaupėsi smėlio sąnašos. Sausumos juostoje, į kurią susijungė tos salos, užaugo tankus miškas. Kai jis XVI a. buvo beveik visiškai iškirstas, jūros pusėje vėjas supūtė smėlį. Taip ir atsirado kopos besidriekiančios beveik per visą Neringą. Smėlio kalnai nuolat keliavo – šešių metrų per metus greičiu – rytų kryptimi link ten buvusių žvejų kaimų, laidodani juos po savimi. Rytų Prūsijos poetė Agnes Miegel kaimų pražūtį kopose aprašė eilėraštyje „Nidos moterys“:

*Dievas mus pamiršo, leido mums pražūti.
Jo ištuštėjusius namus dabar tu paveldėsi.
Galėsi žaist su kryžiumi ir Biblija –
Eikš, motuše, mūsų palaidoti.*

*Tyliai susupk mus mirties drobulėn,
Palaima mūsų – klaidos mūsų prakeiksmu buvus –
Žvelk, mes gulim visai numirusios.*

Ir kopa atėjusi jas užklojo.¹

¹ Antano Gailiaus vertimas.

Tik Klaipėdos pirklių korporacijos miškų apsaugos pareigūnui, kopų priežiūros inspektoriui Franzui Ephai XIX a pabaigoje pavyko, sustabdyti keliaujančias kopas sodinant medžius ir krūmus. Kitaip būtų pražuvusi ir Nida – dar gerokai anksčiau nei Thomas Mannas atrado jos kraštovaizdį vokiečių dvasiai.

Kartu su Thomu Mannu iškart persikeliamo į Kuršių Nerijos istoriją, o ją daugelis kronikininkų skirsto į „prieš tai“ ir „po to“. Prieš tai Neringa priklausė Klaipėdos kraštui, kaip ir pats miestas bei jam vardą davusi upė. Klaipėdos krašte gyveno lietuviai, vokiečiai, žydai ir kuršiai, dažniausiai – geroje kaimynystėje, kol 1939 m. kovo 23 d. ją susigrąžino „atgal į reichą“. Tuo metu Thomui Mannui jau buvo atimta pilietybė. Jo vasarnamis buvo konfiskuotas ir pateko Hermannu Göringui nuosavybėn.

Paskui Klaipėdos krašte prasidėjo laikmetis „po vokiečių“. Bėgti jie pradėjo jau 1944 m. spalį, prasidėjus šaltai žiemai, kuriai į istoriją buvo lemta įeiti kaip vokiečių traukimosi žiema. Tuo metu Raudonoji Armija jau buvo pasiekusi Rytų Prūsijos žemę. Stingdantis šaltis pareikalavo aukų. Tūkstančiai sušalo, mirė badu ar nuo išsekimo. 1945 m. sausio pabaigoje, kai Rytų Prūsija buvo beveik visiškai apgulta Raudonosios Armijos, tas ledinis šaltis tapo išsigelbėjimu. Jis leido dešimtims tūkstančių nuo Karaliaučiaus per užšalusias marais traukti link nerijos, o nuo ten jau į Gdanską.

Tų įvykių liudininkė Lotti Görke pasakodama apie ėjimą per marias kalba už daugelį ten buvusių:

„Ant ledo buvo baisiai slidu, ir vaikai neretai pargriūdavo. Kai kur ledas buvo labai sueižėjęs ir sutvirtintas mediniais lieptais. Už mūsų dundėjo rusų artilerija, o virš mūsų – lėktuvai, į priekį stūmėmės labai iš lėto. Būtume buvę visiškai beginkliai prieš lėktuvus, jei virš ledo nebūtų tvyrojęs tirštas rūkas, taip bent iš viršaus buvo saugu.“

Bendras pabėgėlių likimas pasiglemžė daug ką. Ta menka dalelė, kurią buvo galima pasiimti, tilpo ant rogučių. Ir dar liko prisiminimai. Prisiminimai apie Klaipėdos kraštą, apie Kuršių Neriją, apie Rytprūsius, kokių jau niekad nebus. Kai baigėsi vokiečių „prieš tai“, Klaipėdoje ir Kuršių Nerijoje prasidėjo rusų ir lietuvių „po to“. Rytų Prūsijos istoriko Karlo Schlogeilo žodžiais tariant, nerija tapo „magišku Vokietijos, kurios jau nebėra“ paveikslu.

Mūsų autobusas lėtai linguoja į pietus. Dauguma keleivių – turistai. Vos keltui sustojus Smiltynėje vietiniai patraukė į paplūdimį. Smiltynė ir paplūdimys dar priklauso Klaipėdai, Neringos savivaldybė prasideda tik Juodkrantėje. Pro autobuso langą matome labai savitą kraštovaizdį: pušynai, plikos kalvos, reti kaimai, kuriuose laikas, regis, sustojo.

Po pusvalandžio autobusas pasiekia Nidą, tą Nidą, kurioje Thomas Mannas 1930 m. praleido pirmąją vasarą nuosavame name. Tarpininkavus vietos gyventojams buvo sudaryta sklypo nuomos sutartis, vasarnamio statyba rūpinosi architektas iš Klaipėdos Reismannas. Apie tą skurdžią idilę pats Thomas Mannas rašė taip:

„Viskas buvo be galo paprasta, vien mediena ir gludinamasis lakas. Apačioje – atvira veranda, už jos – valgomasis. Visi kiti kambariai – miegamieji. Tik vienas antrame aukšte įrengtas man kaip kabinetas. Iš jo galiu plačiai apžvelgti marias iki pat Rytprusių kranto, kurį tačiau tik labai retai įmanu įžiūrėti.“²

² Antano Gailiaus vertimas

Ir šiandien, nuo Thomo Manno namo, kur dabar yra muziejus bei literatūrinių susitikimų vieta, nematyti to kito kranto, palei kurį 1990 m. nustatyta siena tarp Lietuvos ir Rusijos. Nematyti ir Rusnės, vienos iš dviejų Nemuno atšakų, kuri čia įsilieja į marias. Taigi lipame į kopą piečiau nuo Nidos, einame pro ryškias žvejų trobas palei marias, kartais skleidžiančias pradvisusį kvapą, lentiniu takeliu link kopagūbrio, kuriuo kadais žavėjosi dailininkas Lovisas Corinthas. Ir stovim viršuj – prieš mus tik platybė. „Tariesi atsidūręs Sacharoje“ – taip Thomas Mannas 1931 m. Miuncheno *Rotary* draugijai apsakė savo geografinius pojūčius. „Niekur nė takelio, tik smėlis, smėlis ir dangus..“

Smėlis ir dangus. Tai, kas Thomui Mannui buvo „stichija“ ir „pribloškianti galia“, Nerijos gyventojams neretai pridarydavo nemažai vargo. Iš pradžių čia gyveno žvejai, jų kalba skyrėsi netgi nuo kuršių, kurie sykiu su prūsais ir kitomis baltų gentimis apsisotojo tarp Vyslos ir Nemuno, tarp Nemuno ir Dauguvos. XV a. kuršiai į neriją atkeliavo iš šiaurės, iš Livonijos. Marios buvo pavojingos, tačiau ir žuvingos. Naujakuriai greit prisitaikė prie tenykščių sąlygų. Jų kurėnai buvo plokščios valtys, kuriomis galima plaukioti ne tik mariomis, bet ir Nemunu aukštyn iki pat Tilžės. Pagrindinė nerijos gyvenvietė tapo Nida, kuri dėl keliaujančių kopų ne sykį buvo perkelta. Dabartinėje vietoje Nida įsikūrė 1730 m.

1930 m. įsikeldamas į vasarnamį Thomas Mannas žinojo vietovės istoriją. Jis žinojo, kad traukdamasi Prūsijos karalienė Luizė 1807 m. pakeliui iš Karaliaučiaus į Klaipėdą buvo sustojusi Nidoje. Žinojo ir apie menininkus, šią vietą atradusius jau gerokai anksčiau ir pavertusius ją menininkų kolonija. Dar 1816 m. nerijos papėdėje esantis Krantas tapo pirmuoju Prūsijos pajūrio kurortu, o šiaurėje esanti Smiltynė netruko tapti pamėgta klaipėdiečių iškylų vieta. Kad Nidai, esančiai kaip tik per vidurį, buvo lemta tapti antruoju Vorskpede, reikia dėkoti Karaliaučiaus dailės akademijai ir vienam reikšmingiausių jos mokinių – Lovisui Corinthui.

Lovisas Corinthas pirmą sykį Nidoje apsilankė 1879 m., apsisotojo jis tada Hermanno Blodes viešbutyje. Kuo labiau dailininkus traukė į neriją ir prie kopų, tuo labiau ir Blodes viešbutis garsėjo kaip menininkų prieglobstis. Netrukus viešbutį teko išplėsti, atsirado garsioji veranda su vaizdu į marias, išlikusi ir šiandien. Dar gerokai anksčiau, nei apsilankė Thomas Mannas, čia jau buvo pabuvoję jie visi: grupės „Brücke“ dailininkai Maxas Pechsteinas, Karl-Schmidt-Rottluffas ar ekspresionistas Erichas Mollenhaueris. Nidos dailininkų kolonijos kulminacija turėjo tapti 1914 m. Karaliaučiuje eksponuota paroda „Kuršių Nerija daileje“. Tačiau netgi po Pirmojo pasaulinio karo, kai Klaipėdos kraštą aneksavo Lietuva, dailininkai Nidos neapleido. 1923 m. Ernstas Mollenhaueris vedė Hermanno Blodes dukrą ir apsigyveno Nidoje. Jo dukrai Majai Ehlermann-Mollenhauer turime būti dėkingi už tai, kad 1999 m. buvusiam Blodes viešbučio tvarte buvo atidarytas nedidelis muziejus. Ten pamatysime Nidos dailininkų nuotraukas, kurios Karlą Eulensteiną 1930 m., tais pačiais, kai Thomas Mannas įsikėlė į vasarnamį, paakino neriją pavadinti „pirmykščiu kraštovaizdžiu“:

„Keliauju Kuršių nerijos kopagūbriu. Prieš daug metų išvydau kopas pirmą kartą. Tai buvo pavasarij. Saulės atokaitoje plytėjo smėlio sąnašos. Ištirpęs sniegas kopų slėniuose tapo mėlynais ežerais tarp rudai violetinio šlapio smėlio krantų. Pirmykštis kraštovaizdis, didingas ir bauginantis, kaip pirmą pasaulio tvėrimo dieną.“

Žmogus, kuris į Thomo Manno vasarnamį ir į Nidos kopas užkopė prieš keletą metų, prieš tai regėjo kitą kraštovaizdį. Dokumentinių filmų kūrėjas Volkeris Koeppas nepamirštamame portrete *Herr Zwilling und Frau Zuckermann* 1998 m. atgaivino Bukoviną ir ilgesio apgaubtus Černovcus. 2001 m. Koeppas ėmėsi kurti dar vieno tokio daugiataučio regiono portretą. Taip atsirado dokumentinis filmas *Kuršių Nerija*.

Volkerio Koeepo filmą pažiūrėjome prieš išvykdami į Lietuvą. Jame pamatėme puikių vaizdų. Kopų ir žmonių kova, kokia gali vykti tik šioje vietoje. Labiausiai įsiminė Renatos istorija – našlaitės vokiekaitės, po karo likusios Klaipėdos krašte. Filme matome Renatą jau seną moterį, kartu su pusbroliu demonstruojančią „varnų traukimą“. Visai kaip senieji marių žvejai, jie prisivilioja varnas, kad galiausiai nusuktų jiems galvas. Renata prisimena, kad atlygis už tai buvosi varnienos sriuba sekmdieniais, o Klaipėdos restoranai patiekdavę firminį patiekalą – „marių balandžius“. Tačiau Voolkeris Koeppas tikrai nesitikėjo, kad vokiečių kritika itin prieštaringai vertins šį filmą. Dienraštis *taz* prikišo kinematografininkui, esą jis – kaip būtiną atributą išvytiesiems – pateikė vokiečių publikai „gražų revanšizmą“. Dienraščio *Berliner Zeitung* recenzentei buvo „nejauku, nes tam tikri klausimai nebuvo iškelti“. Tik *Frankfurter Allgemeine Zeitung* paliudijo filmo kūrėją esant „romantiką, pagerbiantį tai, kas laikina, bet visad tolumoje matantį šviesą ar jos ieškantį“.

O gal Koeppas tiesiog tęsė tai, ką buvo pradėję kiti, tokie kaip Thomas Mannas? Gal jis toliau audė vokiečių dvasios kraštovaizdžio mitą, to kraštovaizdžio, kuris žavėjo ir Wilhelma von Humboldtą, sakiusį: „Kuršių Nerija tokia keista, kad ją reikia lygiai taip pat pamatyti, kaip reikia pamatyti Italiją arba Ispaniją, kad sieloje netrūktų nuostabaus paveiklo“. Gal jis patvirtino literatūrinį Karlo Schlögelio, rašiusio: „Kuršių Neriją rasi veikiau vokiečio sieloje, nei atlase“ atodūšį? Gal Volkeris Koeppas netgi neigė „prieš tai“ ir „po to“?

Aišku, kad ne. Tačiau prie nerijos „dabar“ jis nedaug teprisideda. Šito neužmaskuoja ir pirmasis jo filmas apie regioną. Jau aštuntajame dešimtmetyje Koeppas lietuviškoje buvusių Rytprūsių dalyje nufilmavo „Linkėjimus iš Sarmatijos“ (*Grüße aus Sarmatien*). Šis filmas buvo 1965 m. mirusio poeto Johannes Bobrowskio portretas, o poetas apie prarastą Klaipėdos kraštą priminė VDR išleistais eilėraščių rinkiniais *Sarmatische Zeit* ir *Schattenland Ströme*. Bobrowskiui Sarmatija buvo vaikystės šalis – „kraštas, iš kurio buvau kilęs ir kuriame keliavau“.

Filmuoti gimtajame Bobrowskio mieste Tilžėje, kuri nuo 1945 m. buvo pavadinta Sovetsku ir priklausė Rusijai, Koeppas tada negavo leidimo, užtat gavo leidimą filmuoti Lietuvos Tarybinėje Respublikoje buvusioje Kuršių nerijoje. „Ta trumpa viešnage sustiprino ilgesį“, - prisipažino Koeppas, paklaustas, kodėl ir kaip kūrė filmą „Kuršių nerija“. Šitaip prieš trisdešimt metų VDR publika galėjo pamatyti sielos kraštovaizdį, kurį Koeppas po to ne kartą perkėlė į ekraną – paskutinį sykį tai buvo 2008 m. filme *Memelland*. Koeppas iš tiesų rodo išnykusį pasaulį, pasaulį, vėl išlaisvinantį prisiminimus, susitvenkusius nuo pasitraukimo iš to krašto.

Sarmatija: Koepui tai buvo Herodoto ir Ptolomėjaus aprašyta rytuose plačiai išsidriekianti Sarmatijos lyguma daugiatautis praeities kraštovaizdis. Tačiau yra dar ir kita Sarmatija. Išskylanti ne tiek iš ilgesio, kiek iš realybės. Šią Sarmatiją rasi tokiose knygose kaip Martino Pollacko *Sarmatische Landschaften*, nuvalęs nuo šios sąvokos dulkes jis tikrina, kiek ji tinkama dabarčiai. Tą Sarmatiją galima aptikti Jurijaus Andruchovičiaus ar Andrzejus Stasiuko esė ir kelionių užrašuose. Arba jaunesnių istorikų, pavyzdžiui, Andreaso Kosserto, istoriografijose – Rytų Prūsijos istorijoje jis rašo: „Svarbu ne europietinti Rytų Prūsijos istoriją, o suvokti didžiulius kultūrinius Rytų Prūsijos turtus kaip kelių pasaulių sandūrą ir išsiaiškinti, ką aukštino nacionalizmas.“ Tos Sarmatijos Kuršių Nerijoje nerasime. Nei lietuviškoje dalyje, nei rusiškoje, prasidedančioje vos pora kilometrų už Nidos – Morskoje ir Rybačių gyvenvietėse. Sovetske, taip šiandien vadinasi Johannes Bobrowskio gimtinė, irgi nebėra daugiataučio kraštovaizdžio. Norėdami rasti išnykusį ir vis dėlto gyvą įvairios kilmės žmonių gyvenimą šalia vienas kito ir drauge, turėsime palikti Kuršių Neriją ir grįžti atgal į didžiąją žemę – į Klaipėdą, kadaise vadintą Memelium.

Jau uoste mus vėl pasitinka pramoninio miesto bruzdesys ir triukšmas. Dažniausiai girdima kalba – rusų. Keltuose, gatvėse, vedančiose į senamiestį, kavinėse ir prie muziejų ja kalbama tarsi savaime

suprantamai – Baltijos kraštuose šito pasigendi. Mums kyla klausimas: su kuo tai susiję: gal dėl to, kad po Antrojo pasaulinio karo sovietai nerusifikavo Lietuvos tokiu mastu kaip Latvijos ar Estijos? Gal dėl to, kad lietuvių pasipriešinimas iš pradžių vokiečių riterių ordinams, paskui kraštą užėmusiems rusams suformavo savimonę, kuri nėra tokia pažeidžiama kaip kituose miestuose – pavyzdžiui, Taline ar Rygoje? Gal dėl to, kad Lietuvos patirtis su tautinėmis mažumomis – didesnė?

Šiaip ar taip tarp keturių milijonų gyventojų krašte 150 000 gimtoji kalba yra rusų ir tiek pat – lenkų. Be to, tarp Klaipėdos ir Vilniaus gyvena 63 000 baltarusių, 45 000 ukrainiečių, 5 100 totorių. Į šį mūsų klausimą galiausiai atsako buvęs Klaipėdos universiteto profesorius Leonidas Donskis. Istorikas ir filosofas kelia sau klausimą, ar Klaipėda XX a. pabaigoje, kaip kad kadaise Thomo Manno Liubekas, gali būti pavadinta „dvasine gyvensena“. Ir atsako vienareikšmiškai: „Taip“. Atsakymą Donskis grindžia taip: „Dėl jai tekusių istorinių katastrofų Klaipėda buvo tiesiog pasmerkta nuolatiniam modernumui. Čia nuolat viskas prasideda iš naujo, po istorija čia buvo vis užbrėžiamas brūkšnys ir pradėdama nuo pradžių, čia visą laiką buvo naujo kelio programa.“ O tada profesorius ištaria tai, kas priverčia mus suklusti: „Dėl nuolat sugrižtančių pradžios situacijų Klaipėdos niekuomet nepasieks tokie modernūs reiškiniai kaip kultūrinis nuovargis, antikultūrinė metafizika ir panašūs – juk čia viskas turi būti kuriama *ex nihilo* – iš nieko“.

Iš tiesų Memelio ir Klaipėdos istorijoje nuolat būta pakilimų ir nuopolių. Prie pakilimų priskirtume 1252 m. Nemuno/Memelio žemupyje pastatytą pilį, suteikusių miestui vardą. Kitaip nei 1201 m. pastatytai Rygai arba 1365 m. atsiradusiam Karaliaučiu, Memeliui aiškiai trūko „krašto gilumos“. Miesto apylinkės – vadinamasis „didysis laukinis plotas“ – buvo arba neapgyventos arba lietuviškos. Taigi, ne kokia vieta, juk Vokiečių ordinas iki pat XV a. pradžios nuolat kariavo. Tad pirmasis Memelio pakilimas atėjo tik 1525 m. įkūrus vakarietišką Prūsijos kunigaikštystę, valdant Albrechtui Brandenburgiečiui. Į uostamiestį atvykdavo ir lietuviai, jie perėję į evangelikų liuteronų tikėjimą tapdavo prūsų lietuviais. Už savo pareigas jiems turi būti dėkingas ir baroko poeto bei manomo „Taravos Anikės“ kūrėjo Simono Dachso tėvas – Memelio pilyje jis buvo lietuvių kalbos vertėjas. Pats Simonas Dachas miestą vadino „Miumeliu“:

*Brangioji Miumeli, labos nakties,
Laimingai sau toliau gyvuoki.
Jokie vargai ar praradimai
Teneduoda progos tau liūdėti,
Taika ir nuostabūs laikai
Tavo mūrus tegu užvaldo.³*

*Labanakt, Miumeli gimta
Tebus tau šviesios dienos!
Tegu aplenks tave kančia –
Lai viltį mūrai gieda.
Po tavo mėlyna skraiste
Tebus ramu ir giedra.⁴*

Nuopolis prasidėjo su Trisdešimties metų karu, kai Memelį užėmė švedai. Kitą pakilimą pradėjo didysis Prūsijos kunigaikštis Frydrichas Vilhelmas, išplėtęs „Miumelį“ ne tik iki įgulos miesto, bet ir įsąkęs iškasti Friedricho-Vilhelmo kanalą. Juo laivai iš Nemuno į uostamiestį plaukti galėjo jau ne per pavojingas marias. Frydrichas Vilhelmas prijungė Memelį ir į Prūsijos pašto tinklą. Du kartus per savaitę raitelis iš Klėvės pačiuose Prūsijos vakaruose keliaudavo į Memelį šiaurės

³ Rasos Krupavičiūtės vertimas

⁴ Jono Kantauto vertimas

rytuose. Netrukus uostamiestyje gyveno ne vien vokiečiai ir lietuviai, bet ir nyderlandai, škotai, anglai ir prancūzų hugenotai, atvykę čia kaip tikėjimo pabėgėliai.

Antrasis atsikėlėlių srautas kilo po Didžiojo 1709 m. maro, nusinešusio 2 000 Memelio gyventojų – taigi, trečdalį. Pasitelkę valstybės reguliuojamą imigracijos politiką – vadinamąjį „didįjį atstatymą“ – Prūsijos karalius Frydrichas I ir „karių karalius“ Frydrichas Vilhelmas I į Rytų Prūsiją atsikvietė 2 000 šveicarų ir 17 000 zalcburgiečių. Marga rytinės Prūsijos provincijos gyventojų įvairovė nuo 1713 iki 1740 pasiekė 600 000 – iki Trisdešimties metų karo buvusį gyventojų skaičių. Iš atstatymo naudos turėjo ir Memelis – jis, kaip ir Karaliaučius, užėmė tvirtas uostamiesčio pozicijas. Tiesa, iki „dvasinės gyvensenos“, kaip Thomo Manno Liubekas, jam dar buvo toli.

Iš tiesų Memelis dar ilgą laiką liko provincijos miestas. XIX a. pradžioje čia buvo vos 5 080 gyventojų, turėjusių 687 privačius namus. Greta 556 miestiečių Memelyje buvo 120 pirklių ir 436 amatininkai. Taigi, nebuvo kuo lygintis su Karaliaučiumi, kuris, su beveik 60 000 gyventojų buvo trečiasis pagal dydį Prūsijos miestas, po Berlyno ir Vroclavo. 1814 m. keliautojas taip pasakojo apie miesto prie Danės provincialumą:

„Ponios prancūziškai kalba apgailėtina, dainuoja prastai, fortepijonu skambina vidutiniškai, o kai paima į rankas gitarą, norisi verkti. Moterims tolimas bet koks mokslinis išprusimas, bendravimas su jomis tikrai nepatrauklus o šalia esantys ponaičiai tikrai nepakenčiami (...). Memelyje nėra mokslo žmonių, išskyrus tuos kelis, kurie čia turi būti ex officio – pagal pareigas, nėra dailininkų, knygynų, paveikslų ir meno kolekcijų, ir apskritai nieko, kas lavintų skonį, užimtų protą ir aptašytų papročius.“

Ir būtent šitas miestas 1807 m. sausį karališkajai porai nuo Napoleono pabėgus iš Karaliaučiaus turėjo tapti laikinąja Prūsijos sostine? Karalius Frydrichas Vilhelmas II ir karalienė Luizė Memelyje buvo apgyvendinti prie pat Danės kranto pastatytame pirklio Consentiuso name. Frydrichas Vilhelmas ir Luizė pažinojo Memelį. Prieš penkerius metus šiame mieste jie pirmą sykį buvo susitikę su Rusijos caru Aleksandru I – ir padėję pamatus beveik šimtmetį trukusiančiai draugystei tarp Prūsijos ir Rusijos. Tačiau 1802 m. tai buvo viešnagė. O dabar šiame mieste reikėjo kažkaip įsikurti. Karalius nutaisęs rimtą miną gyrė „gyvą, bet pusiau kaimišką Memelį“, tuo tarpu karalienė kentėjo nuo provincialumo ir jūrinio klimato. Kai 1808 m. karališkieji rūmai iškeliavo iš Memelio, Luizė nė nemėgino slėpti savo džiaugsmo.

Šiandien beveik 200 000 gyventojų turinti Klaipėda po Vilniaus ir Kauno yra trečias pagal dydį Lietuvos miestas, o jo gyventojams Prūsijos sostinės istorija tebėra labai įdomi. Ilgą laiką Memelis Klaipėdoje buvo tabu, dabar tai miesto istorijos dalis. Atminimo lenta lietuvių ir vokiečių kalbomis prie buvusio Concentiuso namo, kuris penktajame XIX a. dešimtmetyje perstatytas į rotušę, nuo 1999 m. primena apie aukštus svečius.

Klaipėdiečiai ypač didžiuojasi tuo, kad Prūsijos atsakas į pralaimėjimą prancūzams bei Tilžės taiką – Reformų šimtmetis – prasidėjo jų mieste. Praėjus vos trims mėnesiams po taikos sutarties Memelyje buvo pasirašytas garsusis Spalio ediktą, kuriuo baronas von Steinas 1807 m. paskelbė valstiečių išlaisvinimą. Ten buvo rašoma:

„Sulig 1810 metų šventu Martynu visuose mūsų kraštuose baudžiatvos nebelieka. Po 1810 metų švento Martyno bus tik laisvi žmonės.“

Į Memelį von Steinas atvyko dar 1807 m. spalį. Būdamas Prūsijos prekybos ir finansų ministras jis jau prieš karą pasiūlė plačią Prūsijos valstybingumo reformą, labai dėl to supykęs karalius Steiną

netrukus atleido. Už tai, kad jo valanda išmušė Memelyje, von Steinas turėjo būti dėkingas ne tik Hardenbergui, bet ir karalienei Luizei. Ji ne sykį užtarė von Steiną prieš Frydrichą Vilhelmą, tad karalius galiausiai paskyrė jį Prūsijos valstybės ministru. Šiame poste jis išsilaikė – kol 1808 metais Napoleonas pareikalavo, kad Prūsijos karalius jį atleistų ir šito pasiekė.

Tačiau ir su Hardenbergu, perėmusiu valstybės kanclerio postą iš Steino, Luizės santykis buvo ypatingas. Tas pats pasakytina ir apie Vilhelmą von Humboldtą, kuris netrukus irgi atsidūrė Memelyje – suprantama, ir Kuršių Nerijoje, šiame jam Italiją ir Ispaniją primenančiame svajonių kraštovaizdyje. Memelio tremtyje buvo nutiestas kelias ne vien valstiečių išlaisvinimui ar Prūsijos kariuomenės reformai, bet ir prūsiškai švietimo reformai, kaip šiandien konstatuoja Klaipėdoje gimęs istorikas Wolfgangas Stribny: „Tai, kas Berlyne 1809 m. buvo įkūnyta Frydricho Vilhelmo universitetu ir tapo pavyzdžiu universitetams visame pasaulyje, prasidėjo Memelyje. Čia karalius priėmė išvaikytus Frydricho universiteto Halėje prie Salės profesorius ir pasakė jiems: prarastas fizines išgales valstybė turės pakeisti protinėmis galiomis“.

Kai Frydrichas Vilhelmas ir Luizė 1808 m. sausį iš Memelio iškeliavo Karaliaučiaus link, karalius buvo kupinas dėkingumo laikinosios sostinės gyventojams:

„Dėkoju geriesiems Memelio miestiečiams už mano buvimo metu daugybę sykių iš visos širdies parodytą ištikimybę, meilę ir atsidavimą mano asmeniui, mano žmonai ir visiems rūmams. Kaip kad liks nepamiršta, jog Memelis vienintelis mano imperijos miestų liko tiesiogiai nepaliestas karo baisumu, taip ir aš nuolat prisiminsiu tai, kad Dievo apvaizda leido mano šeimai rasti čia prieglobstį. Daigybė jaudinančių meilės ir nesugriaunamos ištikimybės įrodymų, kurių visi šio miesto gyventojai man pateikė artinantis didžiam karo pavojui, padidina tų prisiminimų vertę ir užtikrina Memelio miestui nuolatinį palankumą.“

Nors Frydrichas Vilhelmas savo dėkingumą išreiškė ne vien žodžiais, bet ir finansiškai, už ekonominį pakilimą Memelis turėjo būti dėkingas ne Prūsijos karaliaus rūmams, o politiniams procesams pasaulyje. Jau per Amerikos nepriklausomybės karus 1775-1783 metais Anglijoje smarkiai išaugo karo paklausa laivams, taigi ir medienai. Tada ir atsipirko tai, kad Nemunu (ar Memeliu) jo aukštupyje esančius išties bekraščius miškus buvo galima plukdyti ne tik iki Karaliaučiaus, bet ir į Memelio uostą. 1768 m. Nemunu plaukė tik 363 laivai, o 1792 m. jų jau buvo 1 000. Dar daugiau pagyvėjimo atnešė Krymo karas. Kadangi rusų uostus apgulė britų laivynas, beveik visa rusų imperijos prekyba vyko per Memelį. Pasibaigus karui miestas galėjo sustiprinti savo pranašumą. Dabar į Angliją buvo plukdoma didžiama prekių. Tai turėjo ir kultūrinių pasekmių, kaip rašo istorikė Nijolė Strakauskaitė:

„Ne vienas apsilankęs Klaipėdoje XIX a. pirmoje pusėje liudija čia vyravus angliškąjį gyvenimo stilių, ypač turtingųjų namuose: net jeigu šeimnininkai buvo ne anglai, visur buvo kalbama angliškai ir mėgdžiojamos britų manieras. Į akis krito ir uostamiesčio gyvumas, judrumas, sukosi kone šimtas vėjo malūnų, Danės upė buvo pilna didesnių ir mažesnių laivų, o krantinėse zujo laivų savininkai, pirkliai, jūreiviai, krovikai – lietuviai, rusai, žydai, lenkai, anglai.“

Tais laikais ambicingas Prūsijos uostamiestis Memelis iš tiesų ėmė tapti „dvasine gyveniena“. Nebūtinai hanzos buržuazijos prasme, kokią turėjo omenyje Thomas Mannas savo pranešime 700-osioms imperatoriškojo miesto Liubeko metinėms 1926-aisiais. Memelio vietos dvasia – *genius loci* atėjo iš tarptautinio uostamiesčio, vis įleidžiančio į šalį šviežių vėjų. Toji liberalioji atmosfera atlaikė netgi politines dvidešimtojo amžiaus permainas. Po Pirmojo pasaulinio karo Klaipėdą užėmus lietuvių savanoriams miestas buvo atvira pasauliui atsvara, greta sostinė Kaunas tapo vis labiau nacionalistinė. Netgi sovietizacija didesnės žalos Klaipėdai nepadarė. Tiesa, po 1945-jų

uostas buvo atitvertas dviejų metrų aukščio tvora, kad, kaip sakė poetas Tomas Venclova, miestas būtų atskirtas nuo jūros. Tačiau jau po Stalino mirties Klaipėda ėmė klestėti. Devintajame dešimtmetyje, kaip teigia istorikas Vygantas Vareikis, pagaliau buvo prisimintas ir vokiškas paveldas. Šio naujo mąstymo simboliu tapo XVIII a. pastatyto ir po pragaištingo 1857 metų miesto gaisro vėl atstatyto teatro rekonstrukcija.

Kai vakare pavargę grįžtame į viešbutį, ateina metas ir teatrui – tai magiška vieta visiems turistams iš Vokietijos. Prieš jį stovi paminklo Taravos Anikei kopija. Pats paminklas Klaipėdoje buvo pastatytas 1912 m. pagal skulptoriaus Alfredo Kühne projektą. Pinigus jam suaukojo miestiečiai. Tikroji paminklo „herojė“ buvo Anna Neander, pastoriaus dukra, gimusi 1615 m. Taravoje, Prūsų Ylavos apskrityje, o mirusi 1685 m. Įsrutyje. „Anikė“ pragyveno tris vyrus. Garsioji daina, kurią Johannas Gottlieb Herderis iš sembų kalbos išvertė į vokiečių ir kuriai Friedrichas Silcheris sukūrė melodiją tikriausiai buvo sukurta vestuvių su pirmuoju jos vyru – pastoriumi Johannesu Partatiusu, proga:

*Miela Anike, tai tu man esi
Turtas brangiausias ir saulė šviesi*

*Tavą širdį kasdieną jaučiu
Meilės dainoj ir kai vienas kenčiu*

*Širdys mūs amžiams sujungtos tebus,
Žiede laukų Taravos nuostabus.*

*Vėtroms lankstyti blaškyt mus valia –
Viską iškęsiu – Anikė šalia.⁵*

Iki šiandien neaišku, ar tikrai „Anikė“ užrašė Simono Dachso plunksna. Tiesa, Klaipėdoje simboliu tapo ne tiek daina, kiek paminklas ant Simono Dachso fontano cokolio. Tačiau Anikei teko pasitraukti vos į Klaipėdą atvykus džiūgaujantios minios pasitiktam Hitleriui. Jos vietoje buvo pastatytas Hitlerio biustas. Po karo sovietai į šį simbolinį paminklų mūsų pasiuntė monumentalų paminklinį tanką. Tačiau jau 1988 m., Lietuvoje susikūrus Sąjūdžiui, Klaipėdos miestas nusprendė vėl pastatyti senąjį paminklą. Po metų taip ir buvo padaryta. Pagal senas nuotraukas atkurtas Taravos Anikės paminklas nuo tada vėl stovi senoje vietoje priešais Klaipėdos teatrą, o šis buvo atstatytas dar 1983 m. Pinigus ir šį sykį surinko miestiečiai – klaipėdiečiai ir Vokietijoje gyvenantys memeliečiai.

Karalienė Luizė, prūsiškosios reformos, Simonas Dachas ir Taravos Anikė. Tai, kas nostalgijos turistams vokiečiams yra balzamas sielai, lietuviams reiškia pėdsakų ieškojimą, pirmiausia jaunesniosios kartos prisilietimą prie vokiškos praeities. Štai autorės Rasa Krupavičiūtė ir Jovita Saulėnienė Prūsijos karalienei Luizei ir jos apsilankymui Memelyje paskyrė netgi ištisą knygą. Tiesa, lietuvių atminties apie vokiškąją praeitį motyvai kitokie, nei Luizės atmintis rusiškame Sovetske. Lietuvoje svarbiausia ne tiek nacionalinė istorinė politika, kiek regioninė. Labiausiai tai juntama Mažojoje Lietuvoje, buvusiame Klaipėdos krašte šalies vakaruose, kur prūsiškąją ir vokiškąją praeitį vis dar galima tiesiog rankomis pačiuopinti.

Pasak istoriko Alvydo Nikžentaičio, įvairios prisiminimų gijos siekia jau Sovietų Sąjungos laikus. „Kitaip nei Kaliningrado srities gyventojams, lietuviams Klaipėdos krašte jau sovietmečiu rūpėjo kultūrinis Rytų Prūsijos paveldas“, – pabrėžia buvęs Lietuvos istorijos instituto vadovas. Nereikėtų

⁵ V. Blinkevičiaus vertimas

pamiršti ir to fakto, kad Nemuno žemupys iki 1945 m. buvo daugiakultūrinis regionas, kuriame gyveno vokiečiai, lietuviai, žydai ir vietiniai „šišioniškiai“. Istoriko nuomone, dėl to šiandien Klaipėdoje atsiranda vietos „daugeliui tėvynių“. Pasak Nikžentaičio, regioninės tapatybės formavimasis matuojamas požiūriu į istorinį paveldą.

Galbūt kaip tik tai ir yra *locus spirit*, Klaipėdos „dvasinė būseną“. Nidoje ar kitose nerijos vietose – Juodkrantėje, Pervalkoje ar Preiloje – Taravos Anikė matyt būtų tapusi prisiminimų kraštovaizdžio dalimi, kuo toliau, tuo labiau savipakankamo „iki tol“ simboliu. O Klaipėdoje jis byloja apie „dabar“. Tai prisiminimas, kurį dabartis ramiai prisileidžia, nes praeitis jai nebegali būti pavojinga. Tas „dabar“ toks pat lietuviškas, rusiškas ar lenkiškas, kaip ir vokiškas, švediškas ar daniškas. Lietuvos sostinė Vilnius, kaip ir Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės laikais, yra vartai į Rytus, o Klaipėda atveria duris į Vakarus. Uostamiestyje Lietuva pasirodo iš europietiškosios pusės.

Übersetzung: Kristina Sprindžiūnaitė